

Podmienky a pripomienky

„Vzácná je šťastná doba, keď môžeš cítiť, čo chceš, a vravieť, čo cítiš.“ To nemám, pravdaže, zo seba a z dneška, požíal som si to od jedného múdreho Rimana. Lebo nijako nie som presvedčený, že taký čas už prišiel, že dlho potrvá a stane sa pôdou života našich generácií. Iba pre túto príležitosť nesmeli — a nie bez ilúzií — pripušťať, že možno cítiť i rozprávať, že vidíme práve skôr prísvit ako úsvit demokracie a slobody. Naozaj nie je ťažko priznať sa k pochybnostiam a nakaziť aj obec skepsou voči tak nečakanému a všeobecnému, hlavne však tak nesystémovému pohybu k demokracii. Už jeden z mojich českých kolegov v zlej predtuche napísal: príliš mnoho demokratov. Chcel by som k tomu priložiť: príliš mnoho prázdnych slov o demokracii. Ale osobitne: príliš mnoho a príliš náhlých premien byrokratov tyranie na apoštolov demokracie. To nemôže vzbudzovať dôveru, i keď si veľmi prajem, aby som sa akurát v tomto mylil. Ale ani v tom prípade si neprestanem myslieť, že demokraciu musíme robiť síce pre všetkých, ale nie s každým. Podobne je to so slobodou: patrí mne i tebe, je vzduchom, bez ktorého sme sa už už zadusili, ale je mi krajne podozrivá, ak ju vracia ten istý, čo ju vzal. Ten ju vracia skôr sebe ako nám: v absolútnej neslobode sa totiž ani vládnut' nedá. Vôbec si myslím, že ono dávkovanie slobody, demokracie a pravdy po náhlej nevoľnosti zo zlyhania spoločenského organizmu, dávkovanie z milosti a vo forme daru, je medicínou čisto psychickou. Pacient sa lieči, ale diagnóza sa pred ním zatajuje.

Len s troškou zjednodušenia by sa dalo povedať, že dejiny socializmu sú po rozbití buržoáznodemokratického stroja — isteže, v našich podmienkach — dejinami obetiálnych zápasov o rehabilitáciu a znovunastolenie klasických princípov demokracie. Alebo inak, snád presnejšie a aktuálnejšie: sme v tejto etape socialistickej revolúcie účastníkmi a autormi experimentu, z ktorého by mala vzniknúť syntéza socializmu a demokratizmu. Na vlastnej koži, doráňanej ivermi zo socialistickeho rúbania demokratickeho lesa, máme a musíme sa presvedčiť, že každá organizácia ľudského spoločenstva, ktorá podcení alebo dokonca poprie inštitúciu občana a obce, ktorá eliminuje základné ľudské práva individua — ako je právo nosiť vlastnú hlavu, právo hovoriť, myslieť a spoľovať sa, právo pracovať a vládnut' — spoločnosť, ktorá vygumuje zo svojho štítu tieto výsady človeka, je nevyhnutne neslobodná, a preto nenapraviteľne provizórna.

Poučme sa tu dejinami, už našimi dejinami. Pri prijímaní socialistickej a komunistickej alternatívy budúcnosti Európy ukázalo sa Československo krajinou s vysokým stupňom demokratického povedomia. Krvou politického organizmu bol osvietený a huma-

nistický demokratizmus. A srdcom národná idea. Slovenská i česká, zhubne svojho času modifikovaná ako československá. Faktom však zostane, že budúci historik socialistickeho hnutia v Európe nebude sa môcť vyhnúť konštatovaniu, že práve Československo — vzhľadom na tradície humanizmu, obrodenectva a demokratizmu svojich národov — je skúšobným kameňom kvality a vývinových možností socialistickeho typu demokracie. Že Československo zo všetkých malých štátov európskeho socialistickeho tábora je historicky a politicky azda najprapravejšie zodpovedať otázku typu, nakoľko je diktatúra proletariátu a jej produkt — teoreticky ešte nefixovaný model socialistickej demokracie — zlučiteľný s demokratickou tradíciou; nakoľko je socializmus ľudský, schopný prekonávať integrálnu tendenciu k monopolizácii moci; nakoľko je vstave neustále obnovovať svoje pôvodné ideály, súzvučné až s biblickou predstavou pozemského raja, vlády obce, vlády všetkých pre všetkých. Československý demokratický socializmus môže preto splyvať s pojmom európsky socializmus. V tomto smysle rozumiem súčasnému pohybu ako jedinečnej historickej príležitosti našich, domnievam sa, nezávislých a svojbytných národov suverénneho štátu.

Ibaže presne v tomto bode začína vravieť pamäť, pochybnosť, zmysel pre realitu. Vieme totiž, smutno a boľavo vieme, že prežívame opakovanú príležitosť, tretí raz opakovanú príležitosť. Československá hra na obrodu a na osvietený socializmus vstúpila do svojho tretieho dejstva, ktoré nemusí byť finálne. Moderné drámy sa nepridávajú trojdejstvom schémy. I to mi je jasné, že príležitosti sa môžu opakovať, dejiny nie. Nezopakuje sa rok 1956, ani rok 1963, nebude mať svoju reprízu ani rok 1968. Ale ako toto, aj iné je dobre viditeľné: v systéme výkonu moci a vlády menšiny nad väčšinou sa kvalitatívne nezmenilo nič. Tak napríklad po linke osobnej, tak povediac, kádrovej: ľudia a funkcionári, čo nevyberanými spôsobmi — alebo naopak: spôsobmi vynikajúco vyberanými — potlačovali obrodu 56 i obrodu 63, sú v zdrvujúcej väčšine naďalej čiastkami vládnúceho stroja. Iba trošku mravne opotrebovanými, zostarnutými a povýšenými na rebríčku funkcií. Ak vtedy ochotne trúbili na poplach pred liberalizmom a revizionizmom, dnes prechodne — dúfajú, že prechodne —, ale tiež ochotne spievajú uspávanku demokracie. Prosim, aby sa mi dobre rozumelo: som presvedčený, že v mocenskom aparáte pracuje mnoho čestných jednotlivcov s primeranou kvalifikáciou politických profesionálov. Ako viem, že mnohí takí museli zo stranického aparátu odísť. Tu však pred očami stojí nedotknutá otázka postavenia aparátu moci v štruktúre spoločnosti. Doteraz i nateraz má aparát jedine absolútnu moc nad nami a jednak je sám, vo vnútri organizovaný na princípe vojenskej subordinácie: nižšia zložka je podria-

dená vyššej a tá najvyššej; tajomník tajomníkov. Čiže aparát je zodpovedný sám za seba. Mocenský aparát nie je jednoznačne podriadený občianskym inštitúciám, demokratickým, voleným zastupiteľstvám. Moc a nemoc aparátu trvá: autonómny aparát, sám seba zodpovedný, sám sebou kontrolovaný, je kedykoľvek použiteľný proti čomukoľvek a proti komukoľvek. Rok 56 a rok 63 sú toho príkladom: z časového odstupu sa javia ako intermezza chudorľavej slobody a demokracie, ako dve vákuá, v ktorých sa čo-to povedalo, pokritizovalo, funkcionári sa čiastočne pohadzovali, ale ponajviac pozamieli — napr. z poľnohospodárskych referátov na kultúrne a naopak — a karavána šla o kus ďalej. Až do dneška, k decembrovému a januárovému plénu ÚV KSČ.

Spočiatku, ba ešte vo februári to priam idylicky vyzeralo tak, že až na jedného-jediného boli všetci funkcionári za pokrok; o máločo neskoršie — až na dvoch či troch, — a dnes približne tak, že aj tí ostatní, čo stáli v pozore alebo v predklone, boli ticho iba v záujme jednoty a nerušeného pochodu k progresívnym demokratickým vidinám. A keď zajtra odvolajú ešte desiatich ministrov, alebo aj celú vládu, a vstanú noví ministri, demokracie ešte stále nebude. „Či vari ide o to — aby som sa opýtal s komunistom iste autentickým, s Marxom — zvaliť objektívne nedostatky nejakej inštitúcie na jednotlivca, aby sa vyvolalo zdanie zlepšenia bez toho, že sa zlepši podstata veci? Tak si počína zdanlivý liberalizmus, prinútený robiť ústupky: obetuje osoby — nástroje, aby zachoval nezmenenú vec — inštitúciu. Týmto spôsobom sa odvádza pozornosť povrchného publika. — Rozhorčenie nad podstatou veci sa mení na rozhorčenie proti osobám. Ľudia veria, že zmenou osôb sa zmení sama vec.“ Ako vidno, náš proces demokratickosti — v tomto marxovskom zmysle — neprekonal ešte ani prvý prirodzený stupeň: zmenu a zámenu osôb. Je pravda, celý národ nevymeniš a všetkých funkcionárov ešte ťažšie, ale rovnako je pravdou, že proces demokratickosti je aj procesom očistným, demokracia predpokladá výber, voľbu, triedenie duchov. Ustanovovanie demokratických zásad nie je nijakým aktom krvnej pomsty a odplaty, nie je prostým obrátením tyranie, ale to ešte neznamená, že demokracia pri svojej spravodlivosti má byť slabá a nerozhodná. Jednotlivec môže odpúšťať, je to ľudské a dojmavé, národ však nie. Demokratický národ a spoločnosť majú demokratické zákony, tie nesmú odpustiť nijaký zločin ani mravný poklesok. Inak sú namierené proti národu a proti spoločnosti.

Myslím, zvlášť u nás doma, na Slovensku je toto nesmierne aktuálne. Nestačíte si od prevkapania ani oči pretrieť, ako sa pobratimuje bývalý dogmatik s bývalým revizionistom, sektár so svojou obeťou. Dobré to kedysi napísal Ivan Horváth, jedna z obetí kultových represálií: „Náš slovenský kultúrny život

už dávnejšie sa vyznačoval tým, čo sme si dnes navykli menovať kolaborantstvom a kedysi sme to volali toleranciou, družníctvom a podobnými výrazmi. Naše spory boli vždy sporní v pohári vody, ktoré sa tak ľahko urovnali pri pohári vína.“ Tak si myslím, že naše dnešné spory by sme nemali teraz nečestne urovnať ani pri kalichu demokracie, či kalichu federácie. Naopak, vypime si ho do dna horkosti. Pýtajme sa, pamätajme si, neodpušťajme. Veď napr. za to, že Bratislava prestala byť hlavným mestom národa, musí byť niekto menovite zodpovedný; že Štefánikovo Bradlo ako národná a kultúrna pamiatka dvadsať rokov podliehalo skaze, že sa nedostávalo do rozpočtu, to museli predsa vedieť povereníci kultúry; národnostnú politiku na východnom Slovensku musel niekto konkrétny koncipovať; ktosi veľmi konkrétny udeľoval stranické tresty ešte pred tromi-štyrmi rokmi za to, že ľudia čítali Gosiorovského elaborát o federácii alebo Husákové, Holdošove listy o nespravodlivom väznení. Atd., a pod. Nespomínajúc veci oveľa zásadnejšie: veď najnovšiu ústavu, ktorá skarikovala demokraciu a odsúdila slovenský národ do úlohy guberniálneho pridunajského národíka, vytvorila autorská komisia známych odborníkov. Za likvidáciu ľudských národných orgánov konkrétne a podľa možnosti jednomyseľne hlasovali poslanci a členovia stranických orgánov, známi podľa abecedného menoslovu; iste vo väčšine tí isti, čo hlasovali proti súdruhom Novotnému a Chudíkovi. Podobne veľmi konkrétni ľudia sa horlivo starali o to, aby sa rehabilitácie neuskutočnili, aby sa pamätaná doska na Clementisovom dome v Bratislave len celkom nedávno odhalila polosúkromne a pololegálne.

Príkladov je tisíc a jeden. A predsa nejde o ne; nejde o rekrimináciu, o hlavy, ani o existenčný postih dotýčaných. Ide mi hlavne o definovanie demokratickeho procesu ako procesu mravne očistného a politiky diferenciacnej. A trochu snáď myslím na generáčne hľadisko, ktoré sa do dnešných diskusií ešte nedostalo. Generácia národných politikov a reprezentantov národnej idey, ktorá vtlačá pečať aj pohybu k demokracii, je svojou genezou vlastne generáciou tzv. povstaleckou. Prišla do slovenského života z hôr s povstaleckým ideálom v srdci. Čoskoro bola zaň trestaná, ideál sa zdeformoval do protikladu svojej pôvodnej podoby. Košický vládny program sa vyparil. Táto generácia sa angažovala v deformácii i rehabilitácii, obúloom plným tragizmu sa vrátila k východiskám. Mala byť najmä generáciou koncepcion, stala sa tragickou, rozorvanou, ktorej bolo až doteraz bránené v tom, aby sa plne realizovala. Ale kým sa táto generácia borila o uznanie, o dejinnú platnosť svojich programových koncepcií, dospeli medzitým už vlastne dve nové generácie, sprvu vedené i zavádzané, ktoré sa v šesťdesiatych rokoch konštituuju na svojprávnou programotvornú silu. Čoskoro zistíme, že

proces demokratizácie má v týchto dňoch aj výrazný generačný aspekt: vidte študentské hnutie, ktoré je vlastne jediným kompaktným sociálnym hnutím — a vidte publicistické a teoretické kritiky doterajšieho systému ľudskodemokracie, tie zasa pochodia od generácie „popovstaleckej“. Dnešná pozitívna tvorba demokracie je preto aj negáciou generačnou, je kritikou, ktorá za pofebruárové dvadsaťročie, za jeho nehumánnosť, ekonomickú bezvýhodiskovosť a všetky ostatné plody systému osobnej moci postihuje všetky vrstvy a javy dvadsaťročného socializmu. Generačná kritika postihuje systém jeho nositeľov i jeho obete, pretože svoj prínos chce radikálne odlišiť od všetkého, čo mrzачilo ľudskú individualitu. Určite nebudem hovoriť len za seba, ak vyjadriť pocit „tridsiatnikov“ a mladších: Socializmus, kultovský alebo nekultovský, doteraz nevydal zo seba to, čo by ekonomickými vymoženosťami a politickými slobodami prevýšilo klasickú demokraciu a klasický liberalizmus. Tu veľmi rád — a nie iba teraz, keď sa to už smie — súhlasím s Ludvíkom Vaculíkom. Na našom IV. spisovateľskom sjazde trefne povedal (okrem iného): „Musíme vidieť, že za dvadsať rokov nebola u nás vyriešená nijaká ľudská otázka — od primárnych potrieb, ako sú byty, školy, prosperita hospodárstva, až po potreby jemnejšie, ktoré nedemokratické systémy sveta vyriešiť nemôžu — ako je pocit plnej platnosti v spoločnosti, podriadenie politických rozhodovaní kritériám etiky, viera v zmyslupnosť aj malej práce, potreba dôvery medzi ľuďmi, vzostup vzdelanosti celých mäs. A obávam sa, že sme sa nepoznvali ani na dejisko sveta, cítime, že meno našej republiky stratilo dobrý zvuk.“ Ani sa nečudujem, že v jesennej kritike Vaculíka a VI. sjazdu práve táto pasáž z Vaculíka dočervena provokovala bývalé hlavy našej strany. Vhodne ilustruje, že potreba demokracie je záležitosť eminentne ľudská; núti myslieť, že tvorba demokracie predpokladá aj kritiku socializmu; že demokracia rastie iba na troskách systému osobnej moci.

Pokračujúc v tomto duchu, nemôžem inak ako dospieť k presvedčeniu, že aj na Slovensku treba veci predovšetkým takto stavať: ako problém systému, ako úlohu dospieť k demokracii. Slovenský spisovateľ skutočne nemôže byť obvinený z toho, že by neprial národu, naopak: myslím si, že moderný slovenský národ, ktorý má v pamäti najmä to, ako ho zbavovali národnosti, má prirodzený nárok najmenej na federáciu. To je minimum, za ktoré nie že má byť vďačný, ale ktoré dostáva aj so satisfakciou za tie prikorria.

Slovenský národ však — a s ním slovenský spisovateľ — má nielen právo, lež zodpovednú povinnosť pýtať sa zavčas, aká bude federácia: chudobná, alebo trochu bohatšia; formálna, tak vpravci, guberniálneho či provinčného rázu, alebo vpravde demokratická, dvihajúca aj Slovákov na roveň vyspelých európskych národov. V týchto rušných dňoch totiž neraz

počúť mienku, a to značne autoritatívnu, akoby na Slovensku existoval takmer iba problém federácie, modelovej symetrie. Obvykle sa k tomu ešte dodáva: u nás preto niet tolko a takých zásadných politických diskusií ako v Prahe a v Čechách, lebo Slováci, ekonómovia, politici a spisovatelia, si to všetko vydiskutovali v rokoch 1963-64. Znie to síce vábne, ale pravda to nie je. Po prvé: diskusie, vtedy sústredené okolo časopisu Kultúrny život, na Vysokej škole ekonomickej, na spoločensko—vedných pracoviskách Slovenskej akadémie vied, neboli roku 1964 ani tak dokončené ako zarazené, zastavené brachiálnou mocou tlačového dozoru a stranického aparátu. Pamätne je preda stanovisko ÚV KSČ ku kultúrnym časopisom z jari 194, štylizované ako kritika KŽ a LN. Toto stanovisko uzavrelo na dlhé štyri roky prirodzenú dynamiku demokratizačného procesu nielen v slovenských pomeroch. Po druhé: vtedy bolo i teraz je jedinou evidentnou pravdou, že na Slovensku bolo a je prinajmenej toľko problémov osobnej moci ako v Čechách a že slovenská otázka v súčasnom procese je problémom navyše. Niet teda slovenskej idyly; je iba slovenská únava z márných diskusií v rokoch 1956 a 1963, je iba slovenská vyčerpanosť v nekonečne dlhej argumentácii za potrebu demokracie. Po dvoch negatívnych skúsenostiach sme nedôverčivejší, to je všetko. A nedôverčivejší o to viac, že veľká časť z toho sboru slovenských politikov, ktorý potláčal pohyb k pravde a k rehabilitácii národa v roku 1964, hovorí dnes o sebe, že vedie zápas progresívnych síl i za demokraciu i za federáciu. Niekdajší brzďári stali sa vodičmi, dokonca vodcami — to nevzbudzuje dôveru. V českej tlači som čítal v týchto dňoch vtipnú myšlienku: za volant si možno sadnúť aj preto, že odtiaľ blízko k brzde i k akceleratoru. Súčasný proces je nádherný a vzrušujúci, ibaže jeho smerovanie k demokracii a pokroku nemá ešte zábezpeky zákonné a inštitucionálne. Sú, ako u Švejka, ešte stále dve možnosti: pribrzdiť — alebo pridať.

Budúcnosť slovenskej federácie k československej demokracii má ešte jeden otáznik, na ktorý nemôže nikto nemyslieť. Posledné roky, ba desaťročia — tie dve, socialistické — majú na svedomí aj to, že máme menej ako málo slovenských politikov. Vákuum vzniklo z niekoľkých príčin, ale najmä z dvoch. Po porv: pohon na buržoázných nacionalistov vyradil na dlhý čas celú jednu generáciu slovenských politikov. Nemravná rehabilitácia na pokračovanie nebola vstave vrátiť túto generáciu na posty a pozície, odkiaľ by sa slovenský živel mohol uplatňovať široko a slobodne. Po druhé: pražský politický centralizmus, už socialistický, zámerné provincionalizovanie slovenských národných orgánov spôsobilo, že slovenská politická inteligencia nenachádzala svoje príležitosti. Ak si k tomu všetkému pridslime ešte skutočnosť, že v dnešnom slovenskom politickom aparáte pracuje

viac skompromitovaných ako povolaniých, vyzvane problém úrovne slovenského demokraticizmu v celej svojej zložitosti. Možná federácia nie je na konci, ale na začiatku množstva povinností.

Vidno, že nijaká vnútorné úprimná, myšlienkovu realistická úvaha na margo jarných dní nevedie k optimistickému finále. Pripustíme si do hlavy iba fakty základné: monopol politickej moci trvá, ovládaná občianska väčšina má iba sprofanovaný, akokoľvek manipulovateľný „národný front“, inak nemá nijaké organizačné a nijaké inštitucionálne možnosti pôsobiť na usporiadanie vecí verejných, väčšina je izolovaná od politickej praxe a je odkázaná na politické rojčenie, nepretržite existuje možnosť obmedzenia slobody slova a tlače a neustále trvá moc stranického aparátu nad stranou. Nad tým všetkým, vlastne napriek a proti tomu všetkému žije nádej, že môj a váš pesimizmus sa ukáže planým; nádej miliónov, že teraz — po krvavých skúsenostiach, po rokoch ťaživej neslobody a všeobecnej apatie — bude mať demokracia nielen svoje obete, ale najmä reálne politické výsledky. No nemali by sme si to hovoriť ako útechu, ale ako úlohu. Lebo niet demokracie a slobody darovanej. Nie je pravda, že niekto najvyšší sa po múdrej úvahe a trýznivej sebakritike rozhodne udeliť plebsu demokratické výmnoženie. Ako nemôže byť pravdou, že symetrický federatívny model bude odmenou za slušné správanie sa v demokratizačnom procese. Romantik Štúr to vedel lepšie ako hocikoľvek súčasný politik socialistického realizmu; povedal: „Pozdvihni sa sám, rod môj, a potom ťa pozdvihnú iní a uznajú ľudské práva tvoje!“

Kultúrny život, roč. 23, č. 13, 29.3.1968

Alexandr Kramer

Jaká demokracie?

Vydali sme se na cestu k demokracii. Zdánlivé je to jasné, srozumiteľné. Ale to jen na prvni pohled. Vzápětí je nám totiž vysvětleno — v komuniké ze zasedání předsednictva ÚV KSČ, 22.3.1968 — že „*naše demokratizace je výrazně socialistického charakteru*“. Jinnými slovy, ona tedy není demokracie jako demokracie. Čtème si dál v citovaném komuniké. „*Předsednictvo ústředního výboru konstatuje, že celkový ráz obrodného procesu v naší společnosti zdaleka neurčují některé krajní tendence a vybočení, ani místní snahy dát průchod nesocialistickým náladám. Strana se nenechá zaskočit ani případnými pokusy o legalizaci těchto nálad pod rouškou demokracie nebo rehabilitace.*“ — Co to znamená, že se strana nenechá zaskočit? Bude proti nesocialistickým náladám agitovat, bude lidi přesvědčovat slovy a činy, že jen její cesta je ta správná? Anebo to znamená něco jiného, něco, co jsme až do ledna tohoto roku tak dobfé znali? Odpověď hledej-

me u jednoho z těch, kteří stojí na čele obrodného procesu, u ministra Josefa Smrkovského. „*Nemůže u nás existovat jiná strana nebo organizace než ta, která má v programu vybudování a rozvoj socialistické společnosti. Návrat k jakémukoliv jinému zřízení nebude, a nikdo, kdo by se o to chtěl pokusit, legální a zákonnou platformu nedostane.*“ (Z besedy Josefa Smrkovského na Vysoké škole ekonomické; citováno podle UK). — Tak a je to konečně jasné. Nikoliv tedy přesvědčování, nikoliv agitační práce, ale zase prostě — zákaz. „*Legální a zákonnou platformu nedostane.*“

Existují u nás z fetišizované pojmy. Sváté, nedotknutelné zásady. — Vedoucí postavení komunistické strany. Přátelství a spojenectví se Sovětským svazem. Socialistické zřízení. — Toto jsou naše axiomy. Nedáme si na ně sahat. Ve chvíli, kdy se jich někdo dotkne, končí diskuse, přestáváme používat argumentů. Nastupují emoce, slzy v očích, bušení v prsa a — což je horší — také bušení do stolu. Pěstí. Nedovolit, nepřipustit!

Pokusím se o argumentaci srovnáním. V kapitalistických zemích nejsou ani základní politické zásady komunistů posvěceny mocenským postavením strany. Proto jsou neustále napadány, neustále se střetávají s protichůdnými koncepcemi, neustále musí komunisté dokazovat jejich správnost. Je to náhoda, že tvořivé marxistické myšlení dospělo v západních zemích v mnoha ohledech dál, než v zemích socialistických? Nebo je to logický důsledek takového střetávání?

Pisatel tohoto článku má podanou přihlášku do Komunistické strany Československa. Je pro přátelství a spojenectví se Sovětským svazem, je pro socialistické zřízení. Nechápe však, proč by nemohli dostat slovo — a legální platformu — také lidé, kteří mají opačné názory. Máme-li pravdu, proč se bát diskuse?

Nechápu, proč by nemohly být u nás politické strany s nesocialistickým programem? Proč — máme-li svobodu slova, projevu, svobodu tisku — by nemohli třebaš stoupenci monarchie přesvědčovat své spoluobčany, že právě v královském systému by se jim všem žilo nejlépe? Nemýlím-li se, znamená slovo demokracie vládu lidu. A znamená také dát tomuto lidu možnost rozhodnout se mezi různými koncepcemi. Bylo v posledních týdnech mnohokrát řečeno, že komunistická strana má mít vedoucí postavení jen v případě, že si je zaslouží. Je nutné dovést tuto myšlenku do konce. Je třeba uznat, že všem lidem této země přísluší právo posoudit, zda si KSČ své vedoucí postavení zaslouží a zda si je více nezaslouží některá jiná politická strana. — Abych byl důsledný: Jestliže se některé jiné politické straně podaří — jakkoli je to pro mne absurdní — přesvědčit většinu národa, že kapitalistický, vykořisťovatelský systém je pro lidi lepší, správnější, jestliže tato strana získá demokratickými prostředky většinu — pak je nutné se vrátit ke kapitalis-